

Pokoly József

(1866–1933)

Ezelőtt három esztendővel Buzogány Dezső tanártársunk méltató soraival emlékeztünk Pokoly Józsefre, intézetünk egyháztörténeti tanszékének tanárára (1895–1921) halálának hetvenedik évfordulóján. Most, három évvel később, kettes évfordulóra tekintve időzzük nevét és emlékezetét: Pokoly József 140 évvel ezelőtt született, s 1906-ban az akkor negyven éves történész tollából jelent meg az a harminc egynéhány lapnyi terjedelmű írás, melyben Bocskaira és a bécsi békekötésre emlékezett a jeles esemény háromszázadik évfordulóján. Lelkesedve és lelkesítve elevenítette fel nemzeti és református történelmünk nagy alakját és azt a jelentős eseményt, melyről munkája előszavában így ír: „Most van háromszázadik esztendeje annak, hogy a mi dicső eleink az evangéliumi vallás szabad gyakorlatát kivívták, és ezzel örök időkre biztosították e hazában a lelkiismereti szabadság uralmát. Most van háromszázadik esztendeje annak, hogy Bocskai István, Erdély- és Magyarország fejedelme, a mi református egyházunk örök büszkesége, fegyverrel vervén vissza a vallás- és alkotmányos szabadság elnyomására fölemelt fegyvert, a bécsi békekötésbe beíratta, hogy e hazában »a vallásnak gyakorlata mindenkinek szabad legyen« és hogy Magyarország, magyar törvények szerint, magyarok által kormányoztassék.”¹

Bizonyos, hogy az utóbbi száz esztendő viharos és megrendítő eseményeinek tulajdonítható az a mélyreható változás, mely magát az embert, s vele együtt a történetírás jellegét is teljesen megváltoztatta, kiszorítva belőle a múltat idéző, emlékező ember személyes magragadottságát, az esemény nagyszerűségén ámuló lélek mély megrendültségét, a belső élmény nagyságán növekvő lelkesedését, s azt a mély meggyőződését, hogy a tények pontos ismeretén, osztályozásán és kapcsoló, rendszeres előadásán túl feladata és kötelessége szavaival felemelni, vigasztalni, bátorítani, jobbítani, eszményt támasztani, utat mutatni. E változás következményeként mára már megfogyatkoztak, vagy éppenséggel eltűntek a hősök, megkopott jellemük tisztasága, meghomályosodott, hétköznapivá silányult a példaképek ragyogása, s ami megmaradt, az a kopogó, száraz tényekben felbukkanó, az ember végzetes esendőségének és romlottságának tudatán megformált és alakot öltő, az okot, a – tetteben vagy eseményben megbúvó – mögöttes szándékot és rejtett összefüggéseket fürkésző elme mérlegelt következtetései útján elővezetett, lemeztelenített ember, aki nem hős vagy példakép, hanem csak latolgató, egyszerű rámenős és kiváráó, önös érdekeit, rejtett vágyait és törekvéseit szüntelen szem

¹ Pokoly József: *Bocskay István és a bécsi béke*. Kiadja a Magyarországi Ev. Ref. Egyház Egyetemes Konventje, Budapest 1906. A továbbiakban Pokolynak ebből a művéből idézünk.

előtt tartó, akaratát érvényesíteni tudó keménykezű vezér, sima jellemű diplomata, hajlékony politikus. Pokoly nem így ír. Megragadja és megmutatja a nagyszerűt is; az emberit, de korántsem mindennapit. Ezért is méltó, hogy a bécsi békekötés négyszázadik évfordulóján most őt idézve emlékezzünk.

A lelkiismereti szabadság ellen intézett ezen merényletek, melyek egyszerre nagy buzgalommal folytak Magyarországon és Erdélyben egyaránt, csordultig töltötték a keserűség poharát. A polgári és politikai jogokon elkövetett erőszak is vérig sértette ugyan már a nemzetet, de most, amikor vallásszabadsága is veszedelemben forgott, nem elégedett meg a néma hallgatással, hanem orvoslás után kiáltott. A király és római vallású tanácsosai azonban ahelyett, hogy az ingerültség lecsillapításán, a protestánsok megnyugtatóján munkáltak volna, még olajat öntöttek a tűzre. Ugyanis, midőn 1604. évi országgyűlésen a rendek a kassai és más templomok elfoglalásával s a lelkészek üldözésével stb. elkövetett vallásos sérelmek orvoslását követelték, a király kitérőleg válaszolt, és mit sem akart tudni a rendek panaszaikról. Az országgyűlés megunva a sok huzavonát, a haza sok más szükségeire tekintettel, elhalasztotta ugyan a vallásügy végleges rendezésére irányuló követeléseit, de ünnepélyes óvásban tiltakozott minden további erőszak és üldözés ellen. Ez alkalommal a rendek világosan kijelentették, hogy ha vallásukban tovább is háborgattnak, élni fognak

1593. június 22. A kései utódnak úgy tűnhet, hogy Magyarországgal 1526, illetve 1541 után minden rossz megtörtént, ami egy addig szuverén, békésen fejlődő országgal egyáltalán megeshet. A kortársak azonban makacsul reménykedtek, hogy a török kiűzésével minden jóra fordulhat még. Mióta pontosabban ismerjük a „tizenöt éves háborút” (1593-1606) közvetlen pusztításait és azok közvetett kihatásait, jobban értjük azt is, miért minősítette a költő Zrínyi Miklós saját századát, a 17. századot, a „magyar romlásának századá”-vá. A 16. század végéig ugyanis nagyjában-egészében épségben fennmaradt a szervesen kialakult középkori településhálózat és vele együtt a gazdálkodási struktúra is. A „tizenöt éves háborút” azonban valósággal rendet vágott a települések sorában, kivált a hódoltságban és annak peremvidékén. De kijutott a pusztulásból a korábbiakban védettebb északi megyéknek is. Mivel a központi területet addig magyarok lakták, a településpusztulás etnikai következményekkel járt: a nem magyar népek a peremterületekről befelé, az ország közepe felé mozdultak, s arányuk erősen megnőtt a – végvári háborúk által is leginkább sújtott – magyarság rovására. (Az új etnikai határok nagyjából ott alakultak ki, ahol 1920-ban – merőben más etnikai arányok közepette – a „trianoni” Magyarország határait kijelölték.) Míg tehát a 16. század magyarjai némi joggal reménykedhettek abban, hogy ha az ország valamely csoda folytán megszabadul a töröktől, még helyrehozhatók az eddigi megszállás pusztításai, a 17. századra eldőlt, hogy a Magyar Királyság immár sohasem lehet az, amivé török hódítás nélkül lehetett volna. (*A magyarok krónikája*. Szerkesztette Glatz Ferenc. Officina Nova, 1996. 238.)

az önvédelem természet adta, s az Aranybulla által törvényben biztosított jogokkal.

És ugyan mit felelt a király erre a tiltakozásra?! Az országgyűlés eloszlatása után, mikor a hozott törvények szentesítésére került a sor, a rendek egyenes kívánóságával hanyatt-homlok ellenkező rendelkezést tett. Az országgyűlésig hozott huszonegy törvénycikkhez önhatalmulag egy huszonkettediket toldott, melyben kijelenti, hogy ő „elődeinek, úgy a római császároknak, mint a magyar királyoknak példáját követve, a szentséges római katolikus hitet vallja egész őszinteséggel s azt, mint más országaiban, úgy kivált ezen Magyarországon, uralkodó vallásnak kívánja látni, minden eretnekségtől megtisztítani s uralkodói tiszténél fogva védelmezni.” Ennélfogva jóváhagyja és megerősíti mindazokat a törvényeket, melyek Szent István korától fogva „a római katolikus hit érdekében” bármikor kiadattak, és jövőre a vallásügyek tárgyalását, mint amelyek a többi fontos közügyek elintézését csak késleltetik, büntetés terhe alatt letiltja az országgyűlés asztaláról.

Ez a híres XXII. törvénycikk, mely páratlanul áll a magyar alkotmány történetében, mely az evangéliumi vallás halálos ítéletét foglalta magába.

El lehet képzelni azt a nagy felháborodást, mely az egész országot eltöltötte. [...] A rendek megyénként és kerületi gyűléseiken erélyesen tiltakoztak a király törvénytelen cselekedete és az erőszak ellen. A tiltakozás lassanként fenyegetőzéssé változott. Csak éppen vezér kellett, hogy a nemzet a lelkiismereti szabadságot fenyegető veszedelem elhárítására és az alkotmányos életben szenvedett sok-sok jogtalanság megtorlására, mint egy ember, talpra álljon és megvédelmezze a maga igazát. És ez a vezér is csakhamar jelentkezett kismarjai Bocskai István személyében.

Bocskai István tekintélyes erdélyi főúr volt, az erdélyi fejedelemségnek magyarországi részeiből, a Tiszántúlról. Ő maga, éppen úgy, mint szülei, testvérei és egész közeli atyafisága, hitbuzgó református. [...] Erősen támogatta Báthory Zsigmondnak törökellenes politikáját, amiért a tősgyökeres törökbarát erdélyiek módfelett haragudtak rá. Mikor ez a törökös párt kerekedett felül, a német lelkű Bocskait nóta alá is rekesztette s erdélyi jogaitól megfosztotta. Rudolf király azonban szerette őt, amiért Erdélynek a Habsburg-ház fennhatósága alá juttatásán buzgólkodott. Így került a hazájából száműzött Bocskai Prágába, a király udvarába, ahol azonban éles elméjével hamarosan belátta, hogy nagyot csalódott, amikor azt hitte, hogy Magyarországnak és Erdélynek egy kézben való egyesítésével a magyar hazát fel lehet menteni a török iga alól. A Prágában szerzett szomorú tapasztalatok folytán hazafias lelke rövidesen kiábrándult a habsburg-barát politikából. [...] Az udvart megutálva, s a tapasztaltak felett elkeseredve vonult tehát vissza jószágaira, azzal az elhatározással, hogy oda hagyja a neki nagyon is szomorú politikai pályát.

De a gondviselés másképpen rendelkezett sorsáról. [...] Azok az erdélyi hazafiak, akik Rudolf zsarnoki kormánya elől futva, a töröknél kerestek s találtak menedéket, sehogy sem tudtak letenni arról a gondolatról, hogy hazájuk szabadságát, alkotmányát visszaszerezzék. A török megígérte, hogy támogatni fogja

őket. Alkalmas vezér után néztek, fejedelemnek való embert kerestek, és tekintetük Bocskai Istvánon akadt meg. Eddig haragudtak ugyan rá, de mikor látták, hogy megtért Rudolf szolgálatából, unszolni kezdték, hogy vegye kezébe a szabadság lobogóját. Jóformán tudta és akarata nélkül kieszközölték a töröknél, hogy erdélyi fejedelmül elismerje s ha kell, hadsereggel is támogassa. Bocskai azonban nem akart a koronás király személye ellen támadni. És bizonyára nem is teszi, ha – mint ő maga mondja – „erővel, ő felsége ágyúival és éles kardjával nem kergetik el ő felsége hűsége mellől”.

Belgiojoso, a híres kassai templomfoglaló volt az, aki Bocskait az ellenállásba, a fölkelésbe belekergette. „Önkéntes kölcsönt” vetett ki rá, s mikor ezt nem akarta megfizetni, elindult, hogy erővel vegye fel. Közben egyik serege megverte a bujdosó erdélyi hazafiak egy kisdud csapatát és a zsákmánnyal ejtett poggyászban ráakadtak Bocskainak a bujdosókkal folytatott levelezésére. Belgiojosónak nem kellett több. Bocskait árulónak kiáltotta, s bár a levelek Bocskai király-hűségét nem tették gyanússá, jószágait el akarta kobozni s őt magát pedig elfogni.

Bocskai látva, hogy a király embereinek gonosz kapzsiságától senki sem lehet biztonságban [...] összekötetésbe lépett azokkal a magyar hajdúvitézekkel, kik a király zsoldjában állva, a német parancsnokok utasítása szerint, saját magyar véreiket kegyetlenül pusztították. Megértette velük, hogy minő eszközül használja fel a német a magyart a magyar ellen, hogy nekik nem a nemzet ellenségeinek az oldalán, hanem a nemzet szabadságának védelmezői között a helyük. A hajdúk mellé is álltak. Egy éjjel, mikor Bocskainak kerek vára elfoglalására vezették őket, hirtelen különváltak a németektől és ezeket megtámadva, meg is verték Álmosdnál. [...] Az álmosdi csatával a kocka el volt vetve. Bocskai tehát a hajdúság élére állva, kibontotta a szabadság lobogóját, s ország-világ tudtára adta, hogy a megtámadott vallásszabadság és alkotmány védelmére kötötte fel a kardját, s felszólította a nemzetet, hogy álljon mellé.

1604. október. Az első Habsburg-ellenes magyar felkelés vezetője, Bocskai István kelet-magyarországi nagybirtokos, korábban Erdély Bécs felé orientálódásának elkötelezett híve, a „tizenöt éves háború” sikeres hadvezére volt. Bécs azonban nem méltányolta az Erdély és a Habsburgok közötti közvetítő szolgálatát. Vallását – a reformátust – sorozatos támadások érték a császáriak részéről. Ennek ellenére mégsem önszántából vállalkozott a Habsburg-ellenes mozgalom vezetésére. A Temesvár környékén gyülekező törökbarát emigránsok vezére, Bethlen Gábor (a későbbi fejedelem) tudatosan a császáriak kezére juttatott írásokkal azt a benyomást keltette, hogy Bocskai előrehaladott tárgyalásokat folytat a Portával. Bocskai birtokaira császári hadak támadtak. 1604. október 15-én kisebb császári egységek felett aratott győzelme a királyi katonai adminisztráció összeomlását vonta maga után Kelet-Magyarországon. Nagyobb-részt hajdúkból álló hadai – miközben majd minden csatát elvesztettek – lényegében az egész királyi Magyarországra, beleértve a Dunántúlt is, kiterjesztették hatalmukat. (*A magyarok krónikája*. Szerkesztette Glatz Ferenc. Officina Nova, 1996. 245.)

Bocskai fegyverfogásának hírére megmozdult az egész ország. [...] A király hadai hiába próbálkoztak, nem tudták megfordítani a harci szerencsét. Így történt ez Erdélyben is, hol miután a német sereg nagy része kiszorult az országból, a magyarok és székelyek a nyárádszeredai országgyűlésen, 1605. február 21-én, Bocskait nagy lelkesedéssel Erdély fejedelmévé választották meg.

Midőn látta Bocskai, hogy vállalkozása a nemzet osztatlan tetszésével és támogatásával találkozik, szükségesnek látta, hogy országgyűlést tartva, közösen tanácskozzanak a haza szabadságának megvédelmezésére szükséges és legalkalmasabb módok felől. A szerencsi országgyűlésen megjelent erdélyi és magyarországi rendek örömmel vették Bocskai előterjesztését ama sikerek felől, melyeket „a jó Isten ez ideig adott és naponként ád”. Majd hálájuknak és elismerésüknek kifejezéséül, április 20-án tartott ülésükben, Bocskait Magyarország fejedelmévé kiáltották ki s a fejedelemségbe be is iktatták. [...]

A király [...] mit sem gondolt a trónját is fenyegető veszedelemmel. Kijelentette, hogy nem fog engedni, soha sem fog beleegyezni, hogy az eretnekeknek vallásszabadságot adjon. Ámde [...] Mátyás főherceg [...] szerette volna a békét, de persze minél olcsóbb áron. Éppen ezért követének, kit Bocskaihoz egyezkedés végett küldött, azt az utasítást adta, hogy mind ijesztgetéssel, mind ígérettel azon legyen, hogy Bocskai és a magyarok kérjék a békét, s mindent kívánságuk szerint fog cselekedni a császár. Minthogy azonban a győzelmes Bocskai ilyen módon nem akart egyezkedni, Rudolf pedig szóba sem állott a magyarokkal, azért Mátyás főherceg nagy nehezen rávette testvérét, hogy bízva rá a békealkudozásokat.

Midőn az előzményekből immár nyilvánvalóvá lett, hogy a rendes béketárgyalások meg fognak kezdődni, Bocskai 1605 novemberére országgyűlést hívott össze Korponára, hogy a nemzet maga állapítsa meg kívánságait. Míg az országgyűlés összeült, Bocskai Erdélybe látogatott el, hogy az erdélyi fejedelemségbe magát beiktattassa [...] A szeptember 14-én megnyílt medgyesi országgyűlés, most már mind a három nemzetnek, ti. a magyar, a

A fejedelemnek már évek óta nem volt köze Erdélyhez, környezete hajdúkapitányokból, magyarországi nagyurakból s néhány csatlakozott nemesből állott. Az erdélyieknek amúgy sem lehetett nagy bizalma őbenne, akinek a háborúba való belépést, a székely vérengzéseket, az általános nyomorúságot köszönhették. A rendek azonban gyöngének érezték magukat. Végignézték tehát, hogy Bocskai előbb a Részeket, majd Lugost és Karánsebest is hódoltassa. Mikor pedig (már 1605 elején) Gyulaffy László vezetésével hadat küldött Erdélybe, a székelyek cserbenhagyták a Habsburg-tábort: hitelt adtak Bocskai szavának, aki megígérte szabadságuk helyreállítását. Az ellenállás a szász városokra és a maradék császárhű katonaságra korlátozódott. Hiába szervezkedett az öreg Albert Huet, amikor végre maga Bocskai is bejött az országba – 1605 nyarán –, a szász városok és a császári helyőrségek sorra kapituláltak. Fegyverletételükkel Erdélyben véget is ért a tizenöt éves háború. Szeptember 14-én a medgyesi országgyűlés beiktatta hivatalába az új fejedelmet. (*Erdély rövid története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1989. 263.)

székely és szászok egyhangú akaratából újból fejedelemségre kiáltotta, s a fejedelemségbe nagy ünnepek között be is iktatta. Ugyancsak a korponai országgyűlés előtt történt Bocskainak a török nagyvezérrel való nevezetes találkozója is. Rákos mezején, hova Bocskai fényes kísérettel érkezett, Lolla Mohamed nagyvezír átnyújtotta Magyar- és Erdélyország fejedelmének a szultán levelét, melyben a szultán Bocskai fejedelemségét elismeri [...] Ezen találkozás alkalmával a nagyvezír, a szultán meghagyásából, kardot övezett Bocskai derekára, királyi pálcát adott jobbábjába s egy drágakövekkel ékesített koronát illesztett fejére annak jeléül, hogy a szultán Bocskait Magyarország királyává teszi. Csakhogy Bocskai nem akart király lenni. Nem a királyi koronáért, hanem nemzetének lelkiismereti s alkotmányos szabadságáért küzdött. De különben is a szultántól adott királyi méltóság egyenesen a magyar nemzet önállóságának megalázása lett volna. Éppen ezért a nagyfejedelem a koronát tüstént levévén fejéről, kijelentette a nagyvezír előtt, hogy a koronát ugyan a szultán barátságának jeléül elfogadja, de nem mint királyi jelvényt, mert Magyarországon, míg a koronás király él, másnak nem lehet koronát viselni.

Ez a rákosi jelenet teljes mértékben kimutatja Bocskai önzetlenségét és tiszta hazafiságát. De nem kevésbé mutatta ugyanezeket az a magatartás is, melyet a korponai országgyűlésen megindult béketárgyalások alkalmával tanúsított. Ugyanis Bocskai lényegében csak azt kívánta, hogy mindenekelőtt a vallásszabadság biztosítsék, a politikai sérelmek orvosoltassanak, a kivívott szabadság oltalmául az önálló erdélyi fejedelemség állítsák helyre, s hogy a törökkel olyan béke kössék, mely az ország érdekeit kielégíti. Ha ezeket a király megteszi, kijelentette, hogy az erdélyi fejedelemséget megtartva, az ország többi részét, mely kezei között volt, azonnal kész visszaadni a királynak.

Már a szerencsi országgyűlés meghívója is mutatja, hogy a főfeltétel, amely nélkül Bocskai békét kötni nem volt hajlandó, a vallásszabadság biztosítása. Hogy lássuk e tárgyban követett felfogását, ide iktatjuk szó szerint azt a kívánságot, me-

Időközben Bocskait az 1605. április 20.-i szerencsi országgyűlés Magyarország fejedelmévé választotta, s ő már azon gondolkodott, magyar királyi címet kér magának a szultántól. De mire Lolla Mohamed nagyvezír meghozta neki a pompázatos koronát, a dunántúli vereségek lehiggasztották a lelkesedést, s a törökkel szemben még mindig bizalmatlan Bocskai végül föladta a koronázás ötletét. Ehelyett azon kezdett munkálkodni, hogy csak névlegesen birtokolt országát, Erdélyt szerezze meg végre. (*Erdély rövid története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1989. 263.)

Bocskai hinni kezdett abban, hogy Erdély mellett a királyi Magyarország trónját is megszerezheti. Végül azonban Bocskai a lengyel emigrációból visszatért Illésházy hatására lemondott királyi terveiről, olyan garanciákért cserében, amelyek biztosították a magyar rendiség és protestantizmus pozícióit. Bocskai végrendeletét szokás a különálló Erdélyből a magyarságra háruló előnyök felismerése kezdetének tekinteni. (*A magyarok krónikája*. Szerkesztette Glatz Ferenc. Officina Nova, 1996. 245.)

lyet e tárgyban a korponai országgyűlésen, a rendek nevében, a főherceg biztosai elé terjesztett:

„Kívánjuk – úgymond – mindeneknek előtte azt a lelki szükségünkre való fő szükséges dolgot, hogy Ő Felsége bennünket e mi vallásunkban megtartsa s tartson, legyen szabad a lutheránus és helvéciai konfesszió, a római vallás azonképpen ez országban minden rendek között, aki melyikben akarand megmaradni és állni, amint ez a szabadság volt Ő Felsége nagyatyja és édes atyja idejében is, kinek-kinek tetszésében lévén az ő vallása szerint való szabad prédikáció hallgatása és prédikátor tartása minden kulcsos és mezővárosokban, várakban, aképpen és falukban az egész országban.” [...] Amilyen mérsékelt hangú volt Bocskainak vallásügyi követelése, éppen olyanok voltak a többiek is. Csakhogy [...] Mátyás főherceg valóságos alkunak tekintette a tárgyalásokat és minél szerényebbek voltak a kívánságok, annál soványabbak az ígéretek. A vallásszabadság tárgyában kifejezett követelésre az volt a felelet, hogy „a felség amint eddig sem bántott senkit, úgy ezután sem fog senkit sem megháborítani”.

Bocskait nem keserítette el a királyi udvar aprólékoskodása. Kezében volt a hatalom és tudta, hogy ezzel a főkvánságait érvényesíteni is képes lesz. [...]

De Mátyás főherceg, kit időközben a családi tanács az elmebeteg Rudolfal szemben a család fejének nyilvánított [...] engedett [...] a vallási kérdésekben is, megelégedvén egy olyan kis záradék felvételében, amely alkalmas lehet arra, hogy ha idővel a királyi hatalom és a római egyház ismét megerősödnek Magyarországon, az evangéliumi vallás szabadságát, annak segítségével, könnyen felforgassák.

Ilyen előzmények után jött létre 1606. június 23-án a bécsi békekötés, mely Magyarországra nézve a vallás és lelkiismereti szabadságnak első biztosítéka, de egyszerűsége miatt a magyar alkotmánynak egyik legerősebb oszlopa is.

A bécsi békekötésnek a vallásügyben kelt első cikkelye mindenek előtt eltörli az evangéliumi vallások ellen hozott törvényeket, különösen pedig az 1604. évi XXII. törvénycikket. Azután pedig kijelenti, hogy a felség „a karoknak és a rendeknek, akik csak Magyarország határain belül élnek, összesen és egyenként, úgy a magánosokat és nemeseket, mint közvetlenül a koronához tartozó szabad és kiváltságos városokat; továbbá a magyar véghelyeken lévő magyar katonákat az ő vallásukban és hitükben soha és sehol háborgatni nem fogja, sem mások útján háborgatni és gátoltatni nem engedi, hanem az előbb említett összes karoknak és rendeknek az ő vallásuk szabad gyakorlata és használata megengedve legyen, *de a római katolikus vallás sérelme nélkül, és hogy a római katolikus papság templomai és egyházai érintetlenül és szabadon maradjanak* és amelyeket e zavaros időkben mindkét részről elfoglaltak, azokat kölcsönösen ismét visszaadják.”

A további pontok megállapítják, hogy a király a magyarokkal és a törökökkel egy időben kösse meg a békét; hogy az első országgyűlésen nádort kell választani; hogy a korona, a békésebb idők eljöttével, az országba visszahozassék; hogy a királyi kincstár kezelésébe rend hozattassék be; hogy a püspöki székek betöltése, a királyi adományok osztogatása, a szentszékek bíraskodása körül eddig

gyakorolt visszaélések megszüntetessenek; hogy Magyarországon hivatalokra csak született magyarok alkalmaztassanak; hogy a törvénykezésben a rendes eljárás megtartassék; hogy a kárvallások kölcsönösen elengedtesse; hogy Bocskai nemesítései érvényben maradjanak; hogy az idegeneknek adott fekvőket vissza lehessen váltani; hogy Bocskai, mint erdélyi fejedelem, bírja Erdélyt egészen a Tiszáig, de halála után a fejedelemség magyarországi részei szálljanak vissza a királyra; hogy mindkét fél részéről közbocsánat adassék s végül, hogy a békekötésnek a király által leendő megtartásáért Csehország és az osztrák örökös tartományok jóállást vállaljanak...

Ez és ilyen volt a bécsi békekötés tartalma. Csakhogy vele egyik fél sem volt megelégedve. A királpártiak, különösen a római papság, sokallták a Bocskainak tett engedményeket, Bocskai és hívei pedig gyanúsak találták a vallásügyi cikely záradékát és bosszankodtak, hogy a jezsuitáknak, a bajok fő forrásának kiűzését nem tudták keresztülvinni. Bocskai, akinek utólagos hozzájárulásától volt függővé téve a békekötés végleges érvényessége, kijelentette, hogy a vallásügyi pont olyan kétes értelmű záradéka mellett a békét nem fogadja el. Mire Mátyás főherceg, nehogy az eddigi eredményeket kockára vesse, szeptember 23-án egy nyilatkozatot állított ki, melyben biztosította Bocskait és a protestánsokat, hogy a vallásügyi todaléknak nincs semmi titkos vagy rosszhiszemű célzata, hanem csak arra szolgál, hogy mindkét fél, ti. a római és az evangéliumi, a maga vallásában, annak gyakorlásában s templomi birtokában zavartalanul élhessen. Kijelentette azt is, hogy az egész kifogásolt pontot a jövő országgyűlésen újabb vizsgálat és tárgyalás alá fogja előterjeszteni.

Bocskai e béketárgyalásokon egyik feltételül azt jelölte meg, hogy az ő közvetítésével a király kössön békét a törökkel is. Ezzel az volt a célja, hogy az országot megmentse azoktól a kibeszélhetetlen szenvedésektől, melyeket hosszú, a teljes 15 évig tartó török háború idézett elő. De ezt úgy akarta elérni, hogy a török béke minél kevesebb teherrel járjon az országra. [...] Csakugyan az ő közbenjárása mellett kötött meg a zsitvatoroki béke (1606. nov.), amelynél először történt meg, hogy a török szultán a magyar királyt magával egyenrangú félnek tekinti s vele úgy tárgyal. Ez a békekötés felszabadította Magyarországot abból a szégyenteljes állapotból, melybe még I. Ferdinánd alatt került, ti. hogy adófizetője legyen a török portának. A béke értelmében minden fél megtartja tényleges birtokát s a magyar király egyszer s mindenkorra 200 000 tallér ajándékot köld a török szultánnak.

A bécsi kötés még a zsitvatoroki béke után is foglalkoztatta Bocskait. Sehogyan nem tudott megnyugodni a gyanús záradékban s a jezsuiták bentmaradásában. Ezért hívta össze 1606. december 13-ára a kassai országgyűlést, mely kijelentette, hogy a bécsi kötetet elfogadja ugyan, de azzal, hogy a rendek vallásügyi követelésüket továbbra is fenntartják és a legközelebbi országgyűlésen érvényesíteni is fogják. Ezzel a bécsi béke megkötése befejezett tényé lett.

Midőn a kassai országgyűlés véget ért s annak határozatait december 22-én Bocskai megerősítette, a nagy fejedelem már a halál révén állott, s ezt érezve vég-

rendeletét is elkészítette. Szinte az egész év folyamán betegeskedett és hiába keresett, mert nem talált bajára orvosságot. Későn tűnt ki, hogy a nagy fejedelem betegsége mérgezés következménye. A mérget állítólag kancellárja s legbizalmasabb embere, Kátay Mihály keverte a fejedelem ételébe. Azt beszélték, hogy e tette a bécsi udvar által megvesztegetve vetemedett volna. Hiába volt az orvosok minden mestersége, hiába a kuruzslók bűbájossága, a nagy fejedelem csak sorvadt, pusztult s december 29-én, egy héttel a kassai országgyűlés berekesztése után, Kassán, negyvenkilenc éves korában meghalt.

Bocskai halálának híre mélységes gyászba borította a magyar nemzetet, mely benne második Mózesét tisztelte, ki népét kihozta a szolgálatnak házából, a szabadságnak földére. Siralomnak hajlékává változott az egész ország. Halálának okozóját, Kátay Mihályt, a hajdúvitézek Kassa piacán darabokra aprították. Őt magát pedig a legnagyobb gyászpompával tették a végső nyugalomba. Temetési menetét, mely Kassáról kiindulva Gyulafehérvárig tartott (mert végrendeletében meghagyta, hogy a gyulafehérvári templom sírboltjába temessék), két országrész gyászbaborult népessége képezte. [...] Nem volt soha királya a magyarnak, kinek halálát jobban sajnálta, gyászolta volna a nemzet, mint Bocskai Istvánét, Magyar- és Erdélyország választott fejedelmét.

Valóban a nagy fejedelemben a nemzet egyik legnagyobb fia hunyt el [...] végrendeletében [...] a haza boldogulásának olyan útját mutatta meg, melynek helyes, igaz voltáról századok tettek bizonyosságot. Szeretettel inté mind az erdélyieket és magyarországi híveit az egymás között való szép egységre, atyafiúi szeretetre. Az erdélyieket, hogy Magyarországtól, ha más fejedelemség alatt lesznek is, el ne szakadjanak. A magyarországiakat, hogy az erdélyieket el ne taszítsák, tartásák ő atyjokfiainak és ő véröknek, tagjoknak... „Valameddig a magyar korona ott fenn, nálunknál erősebb nemzetségnél, a németnél leszen és a magyar királyság is a németeken forog, mindenkor szükséges és hasznos egy magyar fejedelmet Erdélyben fenntartani, mert nekik javokra, oltalmukra lészen; ha pedig az Isten adná, hogy a magyar korona Magyarországon magyar kézhez kelne, egy koronás királyság alá, úgy az erdélyieket is intjük, hogy attól nem hogy elszakadnának, vagy abban ellent tartanának, de sőt segélyék tehetségök szerint és egyenlő értelemről azon korona alá a régi mód szerint adják magokat.”

Amily buzgó szeretettel csüggött hazáján, éppen úgy élt-halt vallásáért is [...]. Sokra tartotta ő a külső szabadságot, hanem a lelkiismeret szabadságát mindenek felé helyezte. Ezért mondja korponai országgyűlési meghívójában: „nagy ínségben voltunk az idegen nemzetség miatt, sem marhákkal szabadok nem valánk, de ki mindezeknél nagyobb, lölkünk esméretében is megháborítottak vala”. Legfőképpen ezen sérelem miatt fogott fegyvert s e fegyverfogásában magát Isten választottjának tartotta. Mint Mózeset régen a pásztorságból, Dávidot a juhok aklából, a bujdosó számkivettetett Jeftét felvette Isten és a népnek fejedelmévé, királyává tette – úgymond –, azonképpen engemet is kegyelmesen nemzetből fejedelemmé választta. Ebből a hitéből, ebből a meggyőződéséből származik a nagy szerénysége és Istennel szemben való mély alázatossága.